

A gorai comitatus a XIII. században

MEGJEGYZÉSEK A „HAT GORAI NEMZETSÉG” ÉS A BABONIC-OK KORAI TÖRTÉNETÉHEZ*

1. A gorai comitatus

A gorai *comitatus* (várispánság / megye, horvát terminológia szerint mindkettő *županija*) egyike a szám szerint mintegy másfél tucatnyira tehető ún. szlavóniai várispánságoknak (Csezmece, Dubica, Garics, Gerzence, Gora, Gordova, Gorica, Kemlék, Körös, Morócsa, Oklics, Orbász, Podgorje, Rojcsa, Varasd, Zagorje, Zágráb), melyek a Dráva és a középkorban Gvozd-nak hívott hegység közti térségben, azaz a régi Szlavóniában feküdtek.¹ A középkori forrásanyagban e várispánságok a XII. század közepétől bukkannak fel, de rájuk vonatkozó értesüléseink zömmel a XIII–XIV. századból, megszűnésük időszakából maradtak ránk. Ebből következően – csakúgy, mint az Árpád-kori Szlavónia legtöbb egyházi és világi igazgatási intézményét, szervezeti keretét, illetve a velük kapcsolatban felmerülő sajátosságok magyarázatát illetően – a horvát és magyar historiográfiában nem alakult ki konszenzus sem a szlavóniai *comitatus*-ok szláv és/vagy magyar intézményi eredete, sem a kétféle szervezet kölcsönhatásának foka (és főként ezek forrásos megragadhatósága) tekintetében.² Az mindenesetre világos, hogy a szlávón várispánságok területi megoszlását az Árpád-korban egyfajta geográfiai „egyensúlytalanság” jellemezte, amennyiben döntő többségük a Szávától északra terült el, zömük pedig a királyi várszerkezet felbomlásának folyamata során, a XIV. századra beolvadt a drávántúli (és alapvetően a Magyar Királyság szervezeti formáit mutató) vármegyék, mindenekelett Körös és Zágráb területébe.³

Gora a Szávától délre eső várispánságok egyike volt, és noha magának a *comitatus*-nak mint területi intézménynek a pontos lokalizációja nem csekély bizonytalansággal terhelt – maga a gorai vár a Kulpa-tól délre, a Glinától keletre állt – a gorai *vidékkel* kapcsolatba hozható XIII–XIV. századi helynévanyag elég határozottan a Glina völgyébe, tágabban a Kulpa–Száva–Una folyók közti térségbe mutatnak. A territoriális keretek meghatározása körüli bizonytalanság (a konkrét határookra vonatkozó ismereteink hiányát leszámítva) alapvetően abból a terminológiai problémából fakad, hogy az okleveles adatok *Gora*-ra történő hivatkozásai fogalmilag és tartalmilag is igen nehezen szétválasztható, ill. megkülönböztethető jelenségeket takar(hat)nak. Más *comitatus*-okhoz hasonlóan Gora esetében is nehezen eldönthető, hogy maga a kifejezés⁴ a várispánságra utal-e, esetleg a XIII. század első felében még a kialakulás folyamatában lévő, ám utóbb e fejlődési folyamatban megrekedt „megyére” (amennyiben Gora

* A tanulmány elkészítését az OTKA támogatta (TSZ 049775).

¹ KRISTÓ 2003. 78.² KRISTÓ 1979. 85., 131.; FONT 1997. 22.; MARGETIĆ 1983. 158–159.; KLAIC 1990. 248–249.; GRGIN 1996. 21–38., különösen 21–29.; LEVAK 2007. 139.³ KRISTÓ 1979. 130.; KRISTÓ 1988. 309–329.; KMTL 373., 739. (Kristó Gyula)⁴ A *Gorre comitatus* kifejezés első ízben 1209. évi hamis oklevélben bukkan fel, CD III. 74. sz.; kritikájára ld. RA 81; míg hiteles oklevélben először 1211-ben szerepel, CD III. 84. sz.; Amennyiben a hamis diploma azon információjának hitelt adhatunk, mely szerint [III.] István király idején Gutitemerus volt a gorai ispán, úgy a *comitatus* létét forrásosan nagyjából a 12. század közepéig vezethetjük vissza.

kapcsán egy efféle megkülönböztetés egyáltalán indokolt).⁵ Az mindenesetre bizonyos, hogy az utóbbi értelemben vett gorai *comitatus* végülis nem fejlődött klasszikus vármegyévé, és területe végül (a XIV. századra) Zágráb megyéébe olvadt.⁶ Szintúgy értelmezési nehézségeket vetnek fel azok a forráshelyek, melyek „általánosságban”, vagy pusztá helynévként emlegetik *Gora-t*,⁷ vagy legalábbis nem utalnak definitíve valamiféle területiséggel rendelkező (igazgatási) intézményhez köthető összefüggésre. Ennek hangsúlyozása azért lényeges, mivel maga a várispánság a XIII. század folyamán „elenyészett”,⁸ ugyanakkor minden jel szerint Gora mint területiális (és alkalmasint szociális) „egység” továbbra is létezett.⁹ Ez a legnyilvánvalóbb módon, a Száván-túli egyházigazgatás középső szintjének térségbeli alakulásában érhető tetten: a XIV. század eleji zágrábi káptalani státútum a zágrábi prépostsághoz tartozóként, de külön egységként (*ecclesiae de Gora ... ad preposituram spectantes sunt*) sorolta fel a gorai terület plébániáit,¹⁰ míg az 1332–1337-es pápai tizedlajstromok általánosságban említik Gora papságát (*sacerdotes de Gara*).¹¹ Az persze kérdéses, hogy ez, az 1330-as években már meglehetősen sűrű plébániahálózattal rendelkező egyházi „kerület”¹² (a későbbi gorai főesperesség¹³) mennyiben vehető egybe a korábbi időszak világi igazgatási egységének (az egykori gorai *comitatus*-nak¹⁴) a hatáiraival, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az egyházi és világi középszintű igazgatási egységek területi megfelelése – szemben a Magyar Királyság más részeivel – éppen Szlavóniában nem mondható jellemzőnek.¹⁵ Mindazonáltal a XIV. században regisztrált egyházas helyek és a XIII. századi Gora-ra vonatkozó adatok nagy vonalakban egyező módon azonosítják a már említett Glina-völgyet – vagy másként a Petrova gora és a Zrinska gora közti térséget – „gorai területként”, így talán nem kell elzárkóznunk attól a feltevéstől, hogy ebben az esetben az egykori *comitatus* mint „megye” és a későbbi főesperesség területe közel azonos lehetett.¹⁶

A XIII. századi gorai *comitatus* mibenlétére vonatkozó legtöbb értelmezési problémánk abból fakad, hogy a II. András király által 1207-ben a Glina mellett létrehozott

⁵ KRISTÓ 1988. 306–307., 325–326.

⁶ KRISTÓ 1988. 326.

⁷ Gora legkorábbi említése hiteles forrásban András herceg 1200. évi okleveléből való, melyben *Velceta* nevű gorai (*de Gorra*) poroszló szerepel (MEZ I. 9. sz.). Mindazonáltal a zágrábi püspökség 1201. évi, az egyházmegye birtokait összeíró oklevelében (MEZ I. 13. sz.) is felbukkan Gora mint püspökségi birtok neve. A diploma szerint ennek egyik határa ott húzódott, „*ubi est meta sancti Ladislai regis*”, ami talán a király zágrábi püspökségnek tett alapításkori (1091 körüli) birtokadományára utal. Ez ugyan nem szükségképpen jelentené a gorai világi igazgatás (várispánság) egyidejű, XI. század végi megszületésének vagy épp létének (továbbélésének) pozitív bizonyítékát, mindazonáltal ennek lehetőségét sem zárhatjuk ki. KMTL 237. (Kristó Gyula); SZEBERÉNYI 2001. 119. 32. jz.

⁸ Gorai várföldekkkel és gorai ispánnal (*comes de Gara*) utóljára 1256-ban találkozunk. CD V. 540. sz. Vö. WERTNER 1897. 472.

⁹ PESTY 1882. 241–243.; KRISTÓ 1988. 326.

¹⁰ MEZ II. 76.

¹¹ MV 162., 164., 166., 167., 169., 171.

¹² Megjegyzendő, hogy a zágrábi püspökség területén egyébként jellemző, az önálló főesperesség szintjét el nem érő, ill. speciális igazgatású egyházi kerületekre (mint amilyen a zágrábi, ill. a császmái prépost fennhatósága alá rendelt Zagorje, ill. Svetačje–Szinca) a forrásokban használt *districtus* megnevezés Gora kapcsán nem bukkan fel. Ezt leszámítva azonban Gora egyházigazgatási szempontból teljesen azonos jegyeket mutat e „kerületekkel”. SZEBERÉNYI 1999. 45–48.

¹³ A gorai egyházi „kerület” valamikor a XIV. század második felében szerveződött a zágrábi egyházmegye önálló főesperességévé. KRISTÓ 1988. 306.

¹⁴ 1287-ben a terület (bizonyosan nem egyházi értelemben vett) *districtus*-ként szerepel. CD VI. 513. sz.

¹⁵ KRISTÓ 1988. 306.

¹⁶ SZEBERÉNYI 1999. 47–48. 43. jz.

toplicai (ma Topusko, Horváto.) ciszterci apátságnak¹⁷ juttatott gorai birtok- és jogadóomány tartalma némileg bizonytalan. A zömmel az apátság chartulariumában (*Tenor privilegiorum monasterii Beatae Virginis Mariae de Toplica*) ránk maradt, forráskritikai szempontból meglehetősen zavaros alapításkori okleveles anyag¹⁸ alapján nem világos teljesen, hogy a királyi adomány végső soron mire terjedt ki, és főként, hogy az pontosan miként érintette a gorai várispánság további működését.

A topicalai apátság az alapításkor „Gora földjét” (*terram de Gora cum omnibus suis appendiciis (...) cum omnibus homines, servis et liberis*) kapta II. Andrásától, olyan jogokkal, miként azt ő hercegeként bírta.¹⁹ A „gorai föld” adományához képest tartalmilag lényegesen megvilágítóbb erejű az a megfogalmazás, amit a király 1211. évi hiteles oklevele ad, mely szerint az apátság az egész gorai comitatus-t (*totum ... comitatum de Gorra*) – kivéve a templomosok és hat gorai nemzetség birtokait – bírja akként (*omnia iura*), ahogy azt korábban Szlavónia hercegei vagy a gorai ispánok bírták (*quo duces Sclavonie seu comites de Gorra eadem antea possederunt*). A tételesen felsorolt javak és szolgálmányok között szerepelnek azon „jobbágyok vagy várnépek” szolgálatai is, akik e servitium-mal előzőleg a hercegeknek és ispánoknak tartoztak (*in servis iobagionibus, sive castrensibus cum integris eorum serviciis et redditibus, quibus duci vel comiti servire consueverant*²⁰), továbbá a királyi rendelkezés szerint az apát vagy udvarbírája olyan teljes szabadsággal és hatalommal ítélkezhet népei felett, mint korábban a gorai ispánok tették (akiknek a joghatósága – csakúgy, mint a báné – alól a terület kivétellett).²¹

Mindezek alapján Kristó Gyula arra a következtetésre jutott, hogy II. András topicalai adománya a XIII. század elején a várispánsághoz tartozó királyi javakat és várelemeket egyházi fennhatóság alá juttatta, és „ezzel a várispánság megszűnt létezni”,²² ugyanakkor Gora megye létével – amire a gorai ispánok alkalmankénti későbbi felbukkanásai utalnak – a továbbiakban is számolt.²³

Az kétséget kizáróan megállapítható, hogy II. András „egész Gora comitatus”-ra vonatkozó 1207/1211-es adománya a gyakorlatba való átültetés terén nem kis feszültségeket teremtett a térségben. Már az 1211-es diploma kibocsátásának egyik oka is a ciszterci monostort az alapítás óta eltelt (meglehetősen rövid) idő alatt földjeiben, szőleiben, tartozékaiban, szolgáliban és különösen halászóhelyeiben csalárd és erőszakos módon ért sérelmek helyreállításának királyi szándéka volt, melynek érdekében az oklevél felsorolta a comitatus-nak az apátsághoz tartozó főbb részeit (*nomina principalium eiusdem comitatus parcium ad idem monasterium de Toplica pertinencium presenti scripto fecimus annotari*), ami a birtoklajstrom alapján kétségtelenül jelentős területet fedett le a fentebb Goraként

¹⁷ A topicalai apátságra: LAKATOS 1911.; OSTOJIC, III. 209–220.; ANČIĆ 1994. 29–42. Az alapítást a horvát történetírás – elfogadva a fundációról beszámoló oklevél (CD III. 49. sz.) Tadija Smičiklas által adott datálását – egyöntetűen 1205-re teszi, a Szentpétery Imre által elvégzett oklevélkritikai vizsgálat alapján azonban azt 1207-re kell tennünk. SZENTPÉTERY 1917. 333–338., 346., 353.

¹⁸ A chartuláriumra és forrásértékére ld. SZENTPÉTERY 1917. 328–333.

¹⁹ CD III. 49. sz. (1207., datálására: RA 231.sz.) Vö. II. András 1220–1222 körülre datálható (SZENTPÉTERY 1917. 351.) oklevelével: „*terram Toplice et Gorre*” CD III. 98. sz.

²⁰ Mladen Ančić értelmező emmendációja szerint – a „servis” és a „iobagionibus” szavak közé „et”-et téve – a szöveg hely „szolgák és jobbágyok, [a]vagy a vár alávetettjei” (horvát fordításban: „ili u kmetovima [i] jobagionima, ili podanicima utvrde”) értelművé módosítandó. ANČIĆ 1996. 204

²¹ CD III. 84. sz. (1211, vö. RA 258. sz.) Vö. SZENTPÉTERY 1917. 336–337.

²² KMTL 237. (Kristó Gyula)

²³ „A gorai várispánság földjeinek eladományozásával együtt azonban Gora mint megye nem szűnt meg létezni, hiszen gorai ispánokkal a XIII. század eleji adományt követően is találkozunk (...)” KRISTÓ 1988. 326.

meghatározott terrénumból.²⁴ Egy 1217 körül kelt oklevélben a király a bánt, továbbá minden bíróját arra utasította, hogy hassanak oda, hogy a toplicai ciszterek visszakapják a szomszédok által a királyi rendelkezés ellenére visszatartott várnépeket (*de castrensibus suis, quos aliqui de vicinis eius contra privilegium nostrum detinere presumunt*),²⁵ ami arra utal, hogy a vegyes birtoklású²⁶ területen mások (elsősorban a templomos rend²⁷) is igényt formáltak – jóllehet jogtalanul – egykori gorai várelemek (és nyilván földek) feletti jogokra. II. András 1220 körül kelt oklevelében ugyanakkor magukat a toplicai apátság népeit és várjobbágyait (vagy: jobbágyait [és] várnépbelieket?) (*universis populis et iobagionibus castrensibus*) inti határozottan, hogy hűségesen teljesítsék kötelezettségeiket az apát és a testvérek felé.²⁸

Mindez ténylegesen arra vall, hogy II. András Toplicának tett adománya jelentősen megroppantotta a gorai várispánság „gerincét”, ám rendelkezünk néhány olyan adattal is, melyek arra utalnak, hogy a felbomlási folyamat legalább a XIII. század közepéig elhúzódott.

IV. Béla király 1242-ben kelt oklevele arról tájékoztat, hogy János apát kérésére a ciszterci apátság és a „glinaiak” (*Glinenses*) között gorai várföldek (*terre castru de Guora*) megosztására (*divisionem*) került sor, melyet Dénes bán megbízásából Borochun fia: Márk comes hajtott végre, Nikolinus klerikus királyi poroszló, valamint a zágrábi káptalan és a gorai templomos preceptor képviselői, továbbá a pernai és petrinjai hospes-ek embereinek

²⁴ CD III. 84. sz. Vö. ANČIĆ 1996. 235–236.

²⁵ CD III. 101. sz. (1217 k., keltére: SZENTPÉTERY 1917. 352.)

²⁶ A toplicai monostor birtokainak 1211. évi felsorolásakor hangzik el, hogy mivel az apátság földjei közé más földek vannak keveredve, így csak nagy nehézség árán lehetne minden határt pontosan leírni (*quia propter quarumdam aliarum terrarum intermixonem non sine magno dispendio possent omnes mete terrarum predicti monasterii distinctis limitibus comprehendere*). CD III. 84. sz.

²⁷ A templomosoknak szóló 1209. évi (hamis) oklevelében (CD III. 74. sz.) II. András megerősíti kezükön – többek között – a Gorra comitatus-ban, Pisana földön fekvő *villa*-t, és a szintén e comitatus-beli *civillisek* földjét, ill. a rajta élő népek feletti jogaikat. A király ezen felül a templomos mester szolgálatára rendel két gorai szabadot (*servicium duorum liberorum hominum de Gorra*) – kivéve őket és utódaikat a hat nemzetség közös szolgálatából (*a servicio communi sex generationum excepimus*) – olyan kötelezettségekkel, amivel addig neki vagy a bánnak tartoztak. Noha a diploma egésze hasminak bizonyult (vö. RA 250. sz.), bizonyos elemei – ti. az oklevélben felsorolt birtokok közt több olyan is akad (igaz, ezek egyike sem gorai), melyek létét a templomosok kezén más forrásaink is megerősítik (pl. a Prodanus zágrábi püspöktől 1183/1185 körül kapott Glogonica [Vö. CD II. 136. sz., SZEBERÉNYI 2001. 121–122. 37. jz.], vagy a korábban a zágrábi várhoz tartozó Szt. Márton-föld [vö. RA 267. sz.]) –, kiegészítve az 1211-es toplicai oklevél (CD III. 84. sz.) azon kitételével, miszerint a király szerzeteseknek juttatott adományából épp a lovagrend (és a hat nemzetség) földjei maradtak ki, kétségtelenné teszik a templomos rend gorai érdekeltységét a ciszterek térségbeli megjelenésének időszakában, illetve már azt megelőzően is. A toplicai chartulárium egy 1217–1220 közé datálható keltezetlen oklevele (CD VII. 372. sz., datálására: SZENTPÉTERY 1917. 348.), mely az apátság és a templomosok mestere közti megállapodásról szól egymás szerzetesei, szerviensei, jobbágyai és egyéb officialisai befogadásának tilalmáról, markánsan demonstrálja a két egyházi intézmény közti viszályt ebben az időszakban.

Hasonlóképp a gorai ciszterek és templomosok közti jogviták nyomait tükrözi azon per, mely Domaldus comes-nek állítólag az apátság kárára jogtalanul bírt gorai (*in comitatu Gorre*) Mogos nevű földje, és annak a lovagrend javára tett eladományozása kapcsán (IV.) Béla herceg, ill. Guncellus spalatói érsek és Márton korbáviai püspök előtt 1224–1225 folyamán zajlott. CD III. 208. sz., 218. sz., vö. SZENTPÉTERY 1917. 347–349. (Mogos földet Toplica birtokai között sorolja fel az 1211-es oklevél. CD III. 84. sz.) A per, Szentpétery Imre megállapítása szerint a toplicai chartulárium 1213-ra datált hamis okleveleinek (CD III. 95. sz., 96. sz., 97. sz., 100. sz., 103. sz., vö. RA 284–288. sz., ill. SZENTPÉTERY 1917. 339–350.) templomosokkal szembeni tendenciával történt megszerkesztésére is magyarázattal szolgál. Mogos földről – melynek egyébként Domaldus mind birtoklását, mind adományozását váltig tagadta – ugyanakkor megtudjuk „*quod dicta terre esset castrensium comitatus de Gorra*” (CD III. 218. sz.), tehát eredetileg a gorai várispánsághoz tartozott.

²⁸ CD III. 102. sz. (1217–1222 k., keltére ld. SZENTPÉTERY 1917. 351–352.)

jelenlétében.²⁹ Arról sajnos semmi közelebbit nem árul el az oklevél, hogy ezekben a „glinaiakban” kiket tisztelhetünk – nyilván a Glina mentén fekvőségekkel rendelkező birtokosokról lehet szó³⁰ –, mindazonáltal a megosztott birtokok kapcsán Márk comes-nek a király által megerősített jelentésébe foglalt helynevek, ill. a petrinjai hospesek szereplése arra vallanak, hogy a Glina alsó folyásának vidékén, Gora vár közelében fekvő egykori várbirtokokról lehetett szó. Ugyanakkor nem világos, hogy a végül megosztásra került várföldek – zömmel falvak (*ville*) – birtoka vajon már régtől fogva (akár a Toplicának tett II. András-féle adomány óta) vita tárgyát képezte-e mikorra a perpatvar az 1242-es döntés megszületéséig jutott. Az mindenesetre egyértelmű, hogy e várföldek státusza ekkor nem állt vitán felül, de még lényegesebb, hogy a konfliktust – mégpedig az apátság kezdeményezésére – végül megosztás (*seriem divisionis*) zárta. Ez ugyanis arra utal, hogy a „glinaiak” bizonyos fokig joggal tartottak igényt a gorai vár egykori birtokrészeire,³¹ noha nem tudjuk, hogy e jogcím honnan eredt és mikortól datálódott, mint ahogy az is biztosnak tűnik, hogy az oklevélben felsorolt, Toplicához tartozó föld-részekre éppen nem terjedt ki.

IV. Béla 1256. március 24-i oklevele arról tudósít, hogy midőn a tatárok kivonulása után az illetéktelenül elvett várjogok visszavételére (*pro revocandis iuribus castri*) az egész ország területén bírókat küldött ki, köztük Chak gorai ispánt (*comes de Gara*),³² ez a gorai *comitatus*-ból való hat nemzetség (*sex generationes de comitatu Gara*) földjeit követelte vissza, és várföldek címén a várnak helyreállítani rendelte (*terras eorundem nomine terrarum castri castro restitui repetebat*). A nemzetségek azonban opponáltak, mondván, hogy öröklött földjeikről van szó (*ille terre ipsorum essent hereditarie*), továbbá arra hivatkoztak, hogy mikor Moys gorai ispán (*comitem de Gara*) korábban a birtokokat szintén a vár javára próbálta elvonni (*in nostra presencia racione castri in iudicium ipse terre fuissent deducte*), István egész Szlavónia bánja azokat – a tanúkat elfogadva – mégis örökségüknek ismerte el, amiről a királytól privilégiumot is nyertek. Az uralkodó saját oklevelére hivatkozva mindezt 1256-ban újra megerősítette, és a hat nemzetséget megszabadította Chak ispán vádjaitól.³³ Ennek figyelembevételével az mindenképp kétségtelennek látszik – amint arra már Pesty Frigyes is rámutatott³⁴ –, hogy a gorai várispánság, ha a birtokállományát és népeit a korábbi évtizedekben ért adományok révén meg is roppant, de a XIII. század közepén még létezett, ellenkező esetben a gorai vár javára történő birtokrestauráció gondolata fel sem merülhetett volna a tatárjárást követő években.

Ha a fenti adatokat áttekintve megpróbálunk arra a kérdésre választ adni, hogy a II. András által Toplicának jutott gorai donáció mire is vonatkozott, akkor arra következtethetünk, hogy a kiterjedt birtok- és jogadomány természetesen a királyi kézen lévő javakat érintette – ezzel a várispánság megszűnését kétségkívül jelentősen előmozdítva –,

²⁹ CD IV. 151. sz.

³⁰ A „glinaiak” ugyanakkor az azonos nevű folyó mellett található Glina-ról is származhattak. 1284-ben, a zágrábi káptalan kiadványa említ első ízben glinai (*de Glyn*) földet. CD VII. 399. sz. Pesty Frigyes a „Glinenses”-ként megnevezett csoportot minden további nélkül nemeseeknek tekintette. PESTY 1882. 242.

³¹ Lényegesnek tűnő momentum, hogy az oklevél szövege alapján János apát nem általában vitatta a „glinaiaknak” a várföldekkel kapcsolatos jogát, hanem azért kérte a megosztást (*divisionem*), hogy ezek az egyházat a továbbiakban illetéktelenül ne zaklathassák (*ne ulterius per iam dictos Glinenses ipsius ecclesia posset indebite molestari*). CD IV. 151. sz.

³² IV. Béla 1257. március 28-i oklevele szerint ugyanezen Chak királyi kardhordó (*ensifer*) – ispáni tituluszán említése nélkül – szintén illetéktelenül elvett várföldek ügyében járt el egy másik szlavóniai, de a Száván innen fekvő *comitatus*, Gerzence (*ad comitatum de Gerzenche*) területén is, ahol kimondottan várjobbágyok és vármépek földjét állította helyre. CD V. 582. sz.

³³ CD V. 540. sz.

³⁴ PESTY 1882. 243.

ugyanakkor az 1211-es oklevél („egész”) gorai *comitatus* kifejezése mögött éppen nem a várispánságot, hanem nagy valószínűséggel Gora „megyét”, pontosabban Gora *županija*-t kereshetjük.

Erre vall elsősorban az, hogy az „egész *comitatus*”-ra („Gora földjére”) vonatkozó adományból, amennyiben az csak a királyi várispánsághoz tartozó javakra terjedt volna ki, felesleges lett volna kiemelni a templomosok vagy a hat gorai nemzetség földjeit,³⁵ lévén azok – ez főleg a lovagrend kapcsán áll vitán felül, de a hat nemzetség esetében is szerfelelt valószínű – már a toplicai apátság alapításának idején sem tartoztak a *ius regium*-hoz.³⁶ Ezzel szemben nagyon is a királyi (adományozási) jog részét képezték Gora *comitatus*-nak azok az 1211-ben név szerint felsorolt „főbb részei” (*nomina principalium eiusdem comitatus parcium*), melyek a monostor alapításakor kerültek az apátság birtokába, mivel ezek minden jel szerint (véltetőleg nagyobb részben) eredetileg ténylegesen a gorai vár birtokai voltak. A toplicai apátságnak a templomosokkal, a „glinaiakkal”, és más, közelebbről nem ismert „szomszédokkal” való jogvitái legalábbis éppen ilyen, korábban a gorai vár (ispánság)hoz tartozó egykori földek és népek körül folytak. E perek ugyanakkor azt is jelzik, hogy a ciszterteken kívül mások is több-kevesebb joggal igényt formáltak ilyen területekre, mi több a tatárjárás után – a királyi birtokrestaurációs politika részeként – maga a gorai várispánság is fellépett efféle törekvéssel. Ezek jogszerűsége ugyan a templomosok esetében talán vitatható,³⁷ a „glinaiakat” illetően valószínűsíthető, de a gorai ispánoknak az egykori gorai várföldek helyreállítását célzó, királyi indíttatású (bár sikertelennek bizonyuló, és éppen nem Toplicával szembeni!) törekvései tekintetében vitán felül áll. Forrásaink elégtelensége okán messzemenő következtetéseket ugyan nehéz vonni, de az, hogy ez utóbbi birtokrestaurációs törekvés éppen olyan birtokosokkal, ti. – az alább részletesebb vizsgálat tárgyává tett – „hat gorai nemzetséggel” szemben merült fel, akik *expressis verbis* nem tartoztak az „egész *comitatus*”-ra vonatkozó eredeti toplicai adomány hatálya alá, éppen azt erősíti, hogy a II. András-féle donáció „egész” Gora *županija* területére kiterjedt ugyan, és értelemszerűen az *akkor* (még) királyi kézen lévő birtokokra (és azok feletti jogokra) vonatkozott (mondhatnánk, a király korábban hercegeként is bírt „Goraszerte” fekvő javaira és népeire), de egyrészt nem szükségképpen ölelte fel a gorai királyi (vár)birtokok összességét (amennyiben a „glinaiak” várföldek feletti joga az 1207–1242 közötti időből, és nem korábról datálódik), másrészt – és ez a lényegesebb – bizonyosan *nem szüntette meg elvi szinten* a gorai vár várföldek feletti birtoklási jogát (minthogy az a tatárjárás után még láthatólag jogcímet jelentett az ispánok számára gorai várbirtokok visszakövetelésére). Azaz, a Toplicának tett királyi adomány meghatározó módon, de „csak” közvetetten érintette a gorai várispánságot.³⁸

³⁵ Az 1211-es diploma megfogalmazás szerint: „*preter pertinencias Templariorum in eodem comitatu contentas et preter sex generationes cum tenementis earum*” CD III. 84. sz. Az 1213. évi hamis oklevelekben (CD III. 95. sz., 96. sz., 97. sz.) csak a hat nemzetség birtokainak kivétele szerepel a toplicai adomány hatálya alól, csakúgy, mint az 1217–1222 közé datálható királyi diplomában. CD III. 102. sz.

³⁶ Vö. KMTL 30. (Zsoldos Attila)

³⁷ Ugyanakkor az, hogy a toplicai apátság éppen a templomosokkal szemben volt „kénytelen” az oklevélhamisítás eszközához nyúlni 1224 táján (vö. SZENTPÉTERY 1917. 354.), éppen nem erre vall.

³⁸ Az előbbi okfejtés során – a dolgozat elején említett, közismert terminológiai bizonytalanság miatt – szándékosan kerültük a magának a *comitatus* kifejezésnek az értelmezéséből kiinduló érvelést. Mindazonáltal az elmondottakat alátámasztani látszik az a megfigyelés is, hogy míg a gorai *comitatus*-t említő adataink mind-egyikében minden nehézség nélkül értelmezhető a terminus „megye”-ként (*županija*-ként), addig kétséget kizáróan a várispánságra vonatkozó adatoknak csak a vár földjeit vagy népeit expliciten említő oklevelek tekinthetők.

Végső soron tehát arra következtethetünk – Kristó Gyula megállapítását némileg módosítva –, hogy II. András toplicai adománya a gorai *županija*-ra („megyére”) vonatkozott (és e tekintetben III. Béla nevezetes modruši „megye-adományával” vonható párhuzamba³⁹), ami a dolog természetéből fakadóan – hogy ti. a királyi birtokok jórészt a gorai várszervezet birtokállományához tartoztak – ugyan a várispánságot is végletesen meggyengítette és jelentős részben egyházi kézre juttatta (miközben egykori várföldek és várnépek mások kezén is voltak), de létét nem szüntette meg egy csapásra. Ebben az értelmezési keretben a gorai ispánok alkalmoszerű megjelenése 1207 után inkább tűnik a gorai várispánság – vitathatatlanul mind diszfunkcionálisabb – működése, mintsem Gora „megye” léte bizonyítékának. Azaz, a gorai várispánság megszűnését az utolsó gorai ispán említése (1256) *utánra* kell tennünk, noha az aligha tekinthető véletlennek, hogy a vonatkozó oklevél éppen a gorai vár birtokainak (ismételten) sikertelen helyreállítási kísérletét örökíti meg. Másfelől viszont Gora „megye” mint territórium emléke ezután sem tűnt el nyomtalanul, amennyiben az egykori *županija* területének kontúrjai valóban visszaköszönnek a XIII–XIV. századi egyházi „kerület”, a zágrábi püspökség gorai főesperessége határaitban.

2. A „hat gorai nemzetség” és a Babonic-ok

II. András Gora *comitatus*-ra vonatkozó toplicai adományából az 1211-es oklevél (és néhány más királyi és hercegi diploma) tanúsága szerint, – mint arról már szó esett – a templomosok birtokain kívül csupán az ún. „hat gorai nemzetség” vétetett ki. E csoport azért érdemel közelebbi figyelmet – túl azon, hogy vizsgálatuk a fentebb előadottakat más oldalról is megvilágítja –, mivel a horvát történetírás újabban meglehetősen konzekvensen e gorai nemzetségekhez köti a Babonic-ok *valós* eredetét,⁴⁰ ami, tekintve a família Szlavónia XIII–XIV. századi történetében játszott jelentős szerepét nem tekinthető éppen lényegtelen momentumnak, már csak azért sem, mert a koncepció a régió belső (társadalmi) viszonyaira vonatkozó ismereteinket általában is sajátos megvilágításba helyezheti. Az alábbiakban e horvát álláspontot vesszük górcső alá, miközben „a hat nemzetségre” vonatkozó adataink vizsgálatával a Száván-túli területek belső viszonyainak néhány vonását is fel kívánjuk villantani.

A horvát szakirodalmi álláspont, mely szerint „a hat gorai nemzetség” azonos a Babonic-ok elődeivel, alapvetően Nada Klaić felvetéséből indult,⁴¹ amit Mladen Ančić fogalmazott újra határozottabban,⁴² azzal pedig, hogy a Babonic-okkal foglalkozó egyik legutóbbi tanulmány (Hrvoje Kekez tollából) e nézetet teljességgel magáévá tette,⁴³ lényegében a történetírói kánon szintjére emelte e megállapítást, azaz a kurrens horvát historiográfia tényként kezeli.

E nézetek forrásos alapjukat alapvetően abban az 1243 februárjában kelt István tengeremléki bán és név szerint felsorolt zenggi polgárok által jegyzett oklevélben találja, ami a bán és fivére, Babonic comes nemzetsége, ill. a zenggiek közti ellenségeskedések végére kívánt pontot tenni (*super inimicitiis inter nos videlicet inter generationem Babonik comitis et Stephani bani et populum Scenyensem*), a számos egyházi és világi notabilitás

³⁹ KMTL 461. (Kristó Gyula)

⁴⁰ A Babonic-okat a római Orsini-családtól eredeztető fiktív genealógiára: PÓR 1894. 24–25.; THALLÓCZY 1897. 35–41.; ŠUFFLAY 1906. 213–225.; KLAJĆ 1976. 343.; KRISTÓ 1979. 147.

⁴¹ KLAJĆ 1976. 346.

⁴² ANČIĆ 1996. 219–220.

⁴³ KEKEZ 2008. 64.

tanúsága mellett megkötött béke garanciáinak és feltételeinek részletes taglalásával.⁴⁴ Az eredetiben fennmaradt, chirographált oklevél ugyan kelethelyet nem tartalmaz, de nagy valószínűséggel a két fél – egyébiránt emberéletet követelő és egymásnak tetemes károkat okozó – ellenségeskedései helyszíné közelében, valahol Horvátország és Szlavónia határvidéken (netán Zenggben) adhatták ki, mindenestre a corroboratio szerint a bánén kívül a zenggi communitas pecsétjével is megerősítették a megállapodás szövegét.⁴⁵ A szempon-tunkból lényeges momentum azonban az, hogy az oklevél részletesen felsorolja a „béke-szerződést” kötő felek képviselőit, ill. a jogügylet tanúit. E szerint a megállapodást a zenggiek öt megbízottja, míg a bán és testvére oldalán nemzetségeik (!) öt tagja erősítette meg (*generationes vero comitis Babonik et Stephani hec sunt*), név szerint Race fiai (*filli Race*) közül Gemizina, Ladyhovych [részről – *de quibus*] Drazimich, Coranychanych [részről] Bogdan, Wites Hutinyanim [részről] Chervey, Bonyanim [részről] Radigoz. Tanúkként (*testes*) jelen voltak a zágrábi káptalan, a toplicai káptalan (!), és a templomosok káptalanának (!) képviselői, továbbá „horvátországi nemesek” (*nobiles de Chroacia*: Karolus de Corbauia, Jacob de Lika, Nemanya de Busah, Lampert de Gezeka), illetve „Gvozdon túli nemesek” (*nobiles ultra Gozd*: Brocum fia: Marc, Jarozlaus, Pezhet-i (*de Pezhet*) Péter fia: András, Clochoh-i (*de Clochoh*) Wlchez és Strzelav, ill. Nedelko és Strahoan) egy-egy csoportja is.⁴⁶

Mielőtt a mai horvát értelmezés kialakulására rátérnénk, fontos megjegyeznünk, hogy az oklevelet „felfedező” és elsőként kiadó Thallóczy Lajos a fenti szöveget úgy értelmezte, mint a Blagay-család őseire, a Babonić-okra vonatkozó első olyan adatot, amiből a familia XIII. századi genealógiája, ill. a korai szlavón nemzetségi viszonyok rekonstruálhatók. Thallóczy tudniillik a Babonik és István comes-ek mellett felvonuló öt másik nemzetségi tagot az eredeti Babonić-genus egy-egy ága, tehát egymással eredetileg vérségi kapcsolatban lévő rokonság képviselőinek tekintette, akik így együtt, mintegy a felbomlás előtti utolsó pillanatban reprezentálják a klasszikus („ősi”) délszláv nagycsaládnak, a *zadruga*-nak (családközösségnek) a modelljét.⁴⁷

Nada Klaić – Thallóczy nézetének ismeretében,⁴⁸ az általa adott értelmezés elvi alapját vitatva⁴⁹ – ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy az 1243-as oklevél fogalmazója a *generatio* kifejezést itt nem „nemzetség” értelemben, hanem kiterjesztve használta: nem vérségi, hanem társadalmi (rendi) jellegű kapcsolatot értett alatta (annál is inkább, mert az

⁴⁴ DL 38471; THALLÓCZY 1897. 55-56.; CD IV. 162. sz.

⁴⁵ Az eredeti, kifogástalannak tűnő szerkezetű és írásképű oklevelet Thallóczy Lajos, illetve a horvát történetírás is hitelesnek tartja. A Thallóczyn kívül a szöveget szintén közlő Tadije Smičiklas ugyan néhány ponton – sajnos nem ismert érvek alapján – gyanúsnak találta az oklevélben szereplő nevek némelyikét, ill. a datációt, de végső soron nem minősítette egyértelműen negatívan az oklevél hitelét. CD IV. 182. Noha van a diplomának néhány olyan (terminológiai) eleme, ami esetleg gyanúra adhat okot, az alábbiakban – összhangban a magyar és horvát szakirodalmi állásponttal – magunk is hitelesnek tekintjük a szöveget, azzal a megjegyzéssel, hogy egy, az oklevél hitelét megdőntő forráskritika, természetesen alapvető pontokon módosíthatja az alábbi érvelést is, noha mindenekelőtt Thallóczy, ill. a horvát historiográfiai álláspont alapját szüntetné meg.

⁴⁶ DL 38471 (Mivel Thallóczy és Smičiklas oklevélkiadásai a nevek átírása – és néhány más szöveghely – terén eltérő alakokat hoznak, így az alábbiakban saját olvasatomat követem.)

⁴⁷ THALLÓCZY 1897. 58., 65.

⁴⁸ Fontos historiográfiai momentum, hogy Thallóczy nézetei a horvát történetírásba szinte azonnal utat találtak, részben a Blagay-oklevéltárhoz írt terjedelmes „előtanulmány” egy évvel később megjelent (és némileg átdolgozott) német változata (THALLÓCZY 1898.), de mindenekelőtt az eredeti munka főbb elemeit rövidített formában – de éppen a fentieket tekintve teljes terjedelmében – közlő horvát nyelvű verzió révén is: THALLÓCZY 1897b. 333–342.

⁴⁹ KLAJĆ 1976. 346. 298. jz.

oklevél egy ízben a zenggiekre is alkalmazza a terminust).⁵⁰ Szerinte a Baboníc-fivérek oldalán felsorolt öt *generatio* együtt egyfajta „nemesi közösséget” alkotott, míg közülük egyesek kétségtelenül tagjai voltak a korábbról ismert *sex generationes de Gora*-nak – a Ratetić-ek (Rate fiai) és Bojnjanik elődeit legalábbis felfedezhetjük Béla herceg 1225. évi oklevelében, mellyel a topicalai apátságnak évi 20 márkát adományozott a „hat gorai nemzetség” nyestadójából⁵¹ –, ami ekként a „Gora-ból való hat nemesi közösség”-nek („šest plemićkih općina iz Gore”) értelmezhető. Mivel ezek birtokai Szlavónia és Horvátország zenggiek territóriumával szembeni, vitatott határvidékén feküdtek, így érthető, hogy a Baboníc-ok mellé álltak mikor azoknak az Adria-parti városi *communitas*-szal szembeni perpatvara támadt.⁵²

Klaić nézetét – tegyük hozzá: némileg értelmező módon – Mladen Ančić fogalmazta tovább, miszerint a Baboníc-okkal 1243-ban szövetkező öt „nemzetség” (*generationes vero comitis Babonik et Stephani*) a bánnal és testvérével együtt éppen „kiadja” a hatos számot, azaz a Baboníc-ok minden valószínűség szerint „a gorai županija hat nemzetségből” eredtek, őseik a „hat nemzetségre” vonatkozó korábbi adatokban keresendők, mi több ez az eredet-meghatározás Ančić szerint magyarázattal szolgál arra a szoros kapcsolatra is, ami a XIII–XIV. században a topicalai apátok és a Baboníc-ok között kimutatható.⁵³

A fenti álláspontok értékeléséhez célszerű áttekintenünk a „hat gorai nemzetségre” vonatkozó – fentebb más összefüggésben részben már érintett – forrásainkat.

Első említésük II. András 1209. évi hamis okleveléből való, melynek egyik paszszusa szerint a király két gorai szabad szolgálatát (*servicium duorum liberorum hominum de Gorra*), kivéve őket és utódaikat a hat nemzetség közös szolgálatából (*a servicio communi sex generacionum excepimus*) Cononus templomos mesternek rendeli teljesíteni úgy, ahogy azzal addig neki, illetve a bánnak tartoztak.⁵⁴ Hiteles forrásban először a már többször említett 1211-es topicalai „fő” oklevélben szerepelnek, mint az adományból kivett birtokosok (*preter sex generationes*), de mindössze ennyi információt tartalmaznak róluk a fentebb már szintén tárgyalt 1213-ra datált hamis, illetve az 1217–1222 közé keltezhető, hitelesnek minősülő topicalai vonatkozású oklevelek is.⁵⁵

A „hat nemzetségre” vonatkozó legfontosabb forrásunk a horvát vélemény kapcsán már röviden hivatkozott, Béla hercegtől származó 1225. évi oklevél. A topicalai chartulariumban fennmaradt diploma – melynek hitelével szemben kifogás nem merült fel⁵⁶ – szerint Béla az atyja által alapított ciszterci monostornak évi 20 márkát adományozott anyja, Gertrúd, ill. szülei és a maga lelke üdvére a Gorra *comitatus*-beli hat nemzetségtől (és jobbágyaiktól) neki járó marturina-ból (*de marturinibus nostris sex generacionum comitatus de Gorra*), kötelezve az érintetteket ennek megfizetésére, eltiltva a bánokat és ispánokat az egyház zaklatásától a nyestbóradó begyűjtésében, illetve egyúttal megerősítve

⁵⁰ Klaić 1976. 346.

⁵¹ CD III. 224. sz.

⁵² Klaić 1976. 346–347.

⁵³ Ančić 1996. 219–220. 92. jz.; Vö. Kekez 2008. 64. 23. jz. „A Baboníc rokonság [rod] gyorsan emelkedett fel Gora županija hat nemzetsége [rod] közül a XIII. század közepére Gora megye vezető famíliájává [rod] (...)” Kekez 2008. 64. Megjegyzendő, hogy az Ančić és Kekez által a *generatio* horvát fordításaként alkalmazott, magyarul nem problémamentesen (de többnyire *nemzetégnék*) visszaadható „rod” kifejezés mindenképpen *vérségi* kapcsolatban álló rokoni közösségekre használatos, tehát ezen a téren e szerzők (minimum impliciten) eltávolodtak Nada Klaić eredeti koncepciójától.

⁵⁴ CD III. 74. sz.

⁵⁵ CD III. 84. sz., 95. sz., 96. sz., 97. sz., 102. sz.

⁵⁶ RA 572. sz.

az apátságot minden atyjától korábban kapott jogában és birtokában.⁵⁷ Szempontunkból a lényeges momentum azonban az, hogy az oklevél név szerint is felsorolja a „hat nemzetiség” egy-egy tagját, akik minden atyafiaikat és rokonukat (*fratrum, cognatorum et proximorum suorum ac successorum*) képviselték: *Pridizlai de Boina, Alpreth, Martini filii Brochonis, Rate, Bizlai, Trmha*.⁵⁸ A horvát történetírók (más-más hangsúllyal ugyan) ezen névsor, ill. az 1243-as oklevélben⁵⁹ a Babonic-ok oldalán felsorolt „*generatio*”-k kapcsán szereplő nevek egybevetésével (1225: *de Boina* ~ 1243: *Bonyanim*; 1225: *Rate* ~ 1243: *filii Race*) jutottak arra az említett következtetésre, miszerint ez utóbbiak, élükön István bánnal és Babonik comes-szel, azonosak a korábbi időszakban szereplő „hat gorai nemzetséggel”.

Az 1225-ös és 1243-as oklevelekben szereplő nevek összevetése kapcsán leszögezhető, hogy mivel az utóbbi diploma *expressis verbis* nem hivatkozik semmilyen formában a „hat gorai nemzetségre”, így kétséget kizáróan csupán *Rate*, ill. *Race filii* hozhatók kapcsolatba egymással, amint arra mind Thallóczy – álláspontja szerint az egykori Babonic-„családközösség” ágai kapcsán, illetve annak léte bizonyítékaként felsorolt – adatai, mind Karácsonyi János genealógiai adatgyűjtése alapot szolgáltatnak.⁶⁰ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Rata nemzetségen kívül – mely tehát bátran azonosítható a „hat gorai nemzetség” egyikeként – az 1243-as oklevélben az István bán és Babonik comes-ek oldalán felsorolt másik négy *generatio*-hoz (tehát Thallóczynál a Babonic-rokonság további ágaihoz, míg a horvát nézet szerint a „hat gorai nemzetség” többi tagjához) források hiányában *nem tudunk semmilyen érdemi genealógiát rendelni*, sőt, jószerezivel a rájuk vonatkozó XIII–XIV. századi adatoknak is teljességgel híján vagyunk!⁶¹ Ennél fogva mind Thallóczy következtetése, mind a horvát álláspont – noha más-más érvek alapján, de mindkét esetben az 1243-as oklevél adatainak értelmezésére visszavezethetően – erősen vitathatók: az előbbit a feltételezett „Babonic-ágakra” vonatkozó információk általános hiánya,⁶² míg az utóbbit a „hat gorai nemzetséghez” kötő szálak gyengesége teszi kétségesse.⁶³ Mindazonáltal, túl azon, hogy mindkét koncepció végeredményben kevés adat önkényesen kiterjesztő jellegű értelmezésén nyugszik, egy további összefüggésre is rámutathatunk, ami e nézeteket tovább gyengíti, a „hat gorai nemzetségre” vonatkozó ismereteinket viszont bővíti.

IV. Béla korábban már citált 1256. március 24-i oklevele, ami a gorai vár részére a *sex generationes de comitatu Gara* rovására történő, ámde sikertelennek bizonyuló

⁵⁷ CD III. 224. sz.

⁵⁸ CD III. 224. sz.

⁵⁹ DL 38471, CD IV. 162. sz.

⁶⁰ THALLÓCZY 1897. 59–61.; KARÁCSONYI 1900. 1115–1117.

⁶¹ THALLÓCZY 1897. 61–65. Thallóczy adatai alapján – amit Karácsonyi is megerősít (KARÁCSONYI 1900. 1107., 1112., 1113., 1118.) – a Ladihovicsokra csupán szórványos 15. századi említésekkel rendelkezünk, míg a Vitez-Hutinyanim, Bonyanim és Koranicsanics nemzetségek pusztá azonosítása is nehézségekbe ütközik.

⁶² A Rata nemzetség tagjai és a Babonic-ok között kétségtelenül számos birtoklástörténeti összefüggés (elsősorban adás-vételek kapcsán) kimutatható a 13–14. században (Vö. THALLÓCZY 1897. 59–61.), ám *vérségi* kapcsolatokra nem rendelkezünk adatokkal, a többi „ágról” pedig még ennyit sem tudunk elmondani. Így ilyen jellegű összefüggés feltételezésére Thallóczy egyetlen érve az 1243-as oklevélben az István bán és Babonik comes mellett felsorakozók *generationes*-ként való megjelölése maradt, mellyel kapcsolatban – egyet érve Nada Klaić-csal (KLAJČ 1976. 346. 298. jz.) – azt kell mondanunk, hogy az oklevél ezen kifejezése az értelmezési nehézségek miatt ekkora terhet nem bír el.

⁶³ Még abban az esetben is, ha (a Rata nemen kívül) a feltételezett *de Boina* (1225) ~ *Bonyanim* (1243) párhuzam helyes (vö. ANČIĆ 1996. 220. 92. jz.), a horvát álláspont igazolásához a Babonic-fivérekén kívül a másik három felsorolt tag *mindegyikéről* is feltételeznünk kellene, hogy azonosak a „hat gorai nemzetség” 1225-ben említett tagjaival, ill. leszármazottjaikkal, amire semmilyen forrásos lehetőségünk nincs.

várföldvisszavételi ispáni kísérleteket örökítette meg,⁶⁴ mint említettük, azzal zárult, hogy az uralkodó a hat nemzetség által bemutatott királyi oklevél alapján eltiltotta Chak ispánt a goraiak további zaklatásától. A király ugyanakkor annyi kiegészítést fűzött e rendelkezéséhez, hogy mivel azon oklevélben, amit a hat nemzetség bemutatott csupán három nemzetség neve szerepel, ezért a többi között a *Bracon nemzetség* földjeit (*terras generacionis Bracon*) a jelen oklevéllel mint örökségüket különösen is megerősíti.⁶⁵ Az adat jelentőségét az adja, hogy az 1225-ös „névsoron” kívül ez az egyetlen forrásunk, ami néven nevezi a „hat nemzetség” egyikét, a Bracon nemet. Karácsonyi János nemzetségekre vonatkozó munkája alapján ugyan ezen felül semmilyen információval nem rendelkezünk erről a szlavóniai genusról,⁶⁶ mindazonáltal ezt az állítást az alábbiakban néhány adattal megkíséreljük némileg árnyalni.

1225-ben a „hat nemzetség” felsorolásában bukkan fel Brochon fia: Márton neve.⁶⁷ 1242-ben Dénes bán embereként járt el Borochun fia: Márk comes a toplicai apátság és a „glinaiak” közt a gorai várföldekről szóló, már említett vitában, mi több báni emberként ő állította ki azt a jelentést is, melynek alapján a felek közti *divisio*-ra sor került.⁶⁸ Az 1243-as inkriminált oklevélben, igaz, *nem* István bán és Babonik comes *generatio*-i közt, hanem mint a „Gvozdon túli nemes” tanúk egyike bukkan fel egy bizonyos Brocum fia: Márk.⁶⁹ Végül, István zágrábi püspök 1244-ben Brochina-i (*de Brochina*) Brochvn fia: Márk comes-nek adta hű szolgálataiért Drenchina földet, ami korábban az ugyanezen Márk comes nemzetségéből (*de genere*) való Vechezlov fia: Gregorius-é volt, akitől – miután hűtlenségben és gyilkosságban való bűnössége miatt halálra ítélték – András egykori gorai (*de Gora*) ispán konfiskálta a birtokot, mely utóbb a püspökhöz került.⁷⁰

A fenti adatsoron végigtekintve első látásra szembetűnő, hogy a forrásokban szereplő nevek kétségtelenül emlékeztetnek az 1256-ban jelentkező *Bracon* alakra. Mindazonáltal a névalakok formai hasonlóságán túl is van néhány olyan további megfontolás, ami legalábbis valószínűsíti, hogy a fenti adatok a Bracon nemzetséghez köthetők.

Először is, az 1225-ben a „hat nemzetség” egyikeként említett *Brochon* (fia: Márton) és az 1256-ban szereplő *Bracon* alak bátran azonosíthatók, mivel mindkettő kétséget kizáróan a „hat gorai nemzetség” egyikét jelöli. A Borochun~Brochvn fia: Márkra vonatkozó 1242. és 1244. évi adataink minden bizonnyal egyazon személyre vonatkoznak, aki mindkét alkalommal gorai ügyek kapcsán bukkan fel. Azt, hogy gorai ügyekben szereplő Márk comes és az inkriminált 1243-as zenggi vonatkozású oklevélben szereplő Brocum fia: Márk – a névalak formai hasonlóságán túlmenően – azonos személyt takarhatnak, egy, az 1243-as diplomából kikövetkeztethető, történeti földrajzi vonatkozású megfontolás gyámolítja. A „Gvozdon túli nemesek” kifejezés tudniillik – Thallóczy értelmezésével szemben⁷¹ – szlavóniai nemesekre utal, amit az ide sorolt, helynevekkel megjelölt tanúk

⁶⁴ CD V. 540. sz.

⁶⁵ „*Sed cum in privilegiis que ipse sex generationes presentarunt, solummodo trium generationum nomina haberentur, specialiter inter alias terras generacionis Bracon eidem tanquam suas hereditarias presencium testimonio reliquimus quite, pacifice et perpetuo possidendas...*” A nemzetség neve az oklevél eredetije alapján (DL 430) kétségtelenül Bracon-nak olvasható.

⁶⁶ KARÁCSONYI 1900. 1108.

⁶⁷ CD III. 224. sz.

⁶⁸ CD IV. 151. sz.

⁶⁹ DL 38471; CD. IV. 162. sz.

⁷⁰ DL 33915; CD IV. 227. sz.

⁷¹ Thallóczy az oklevélben szereplő „Gozd mögötti nemeseket” (*nobiles ultra Gozd*) – az 1243-ban felbukkanó nevek általa adott csoportosítása alapján (THALLÓCZY 1897. 54.) – a „horvát nemesek” (*nobiles de Chroacia*) egyfajta alcsoportjának tekintette.

(bizonytalanabb azonosítással Pezhet-i [*de Pezhet*] Péter fia: András, egyértelműen Clochoh-i [*de Clochoh*] Wlchez és Strzelav) igazolnak: Pecka a Petrova gora és a Glina, míg Klokoč ugyanezen folyó felső folyása mellett található.⁷² Ha ehhez hozzátesszük, hogy az 1244-ben említett Brochvn fia: Márk „brochinai” (*de Brochina*) volt⁷³ – Bročina falu a Glinától keletre feküdt – akkor egyrészt nincs akadálya annak, hogy az 1243-as „Gvozdon túli” és az 1244-es „brochinai” (Brocum, ill. Brochvn fia) Márkot minden további nélkül azonosítsuk egymással, másrészt kétségtelenné teszi, hogy az 1243-as oklevél „*ultra Gozd*” kifejezése „tengermelléki” (vagy éppen zenggi) perspektívát tükröz, ami nem is meglepő, tekintve hogy az oklevél a tengermelléki bán és a zenggi *communitas* „határvidéki” ügyével foglalkozik. A Bracon nemzetségre vonatkozó adataink gyarapítását végül azzal zárhatjuk, hogy az 1244-es püspöki oklevél egyértelműen arról tanúskodik: Márk comes „nemzetségét” (*de genere*) kétségtelenül számon tartották. Ha ehhez hozzávesszük még azt a tényt is, hogy a „hat gorai nemzetségből” biztosan azonosítható Rata nem esetében is felbukkan a *Rate~Race fia* alak⁷⁴ a *generatio* megjelölésére, akkor ennek analógiája mentén az 1225-ben és 1256-ban szereplő Bracon nemzetséget, és az 1240-es években felbukkanó Brochvn fia: Márk comes-re és nemzetségére vonatkozó forráscsoportot talán joggal köthetjük össze. Mindazonáltal ez utóbbi a feltevést tovább valószínűsíthetjük XIV. századi oklevelek bevonásával.

A zágrábi káptalan 1357. március 25-én keltezett⁷⁵ okleveléből arról értesülünk, hogy Tamás fia: Jarozlow, Goizlaus fia: Petk, Iwsa fia: Mikós és Thomsa fia: Bank, Brochyna nembeli nemesek, ill. Brochyna-ból való egész nemzetségük (*nobiles de generacione Brochyna in suis et tocius generacionis de eadem Brochyna*) Lajos királytól kapott privilegiális oklevelükkel megjelentek a káptalan előtt, kérve annak átírását és megerősítését. A káptalan, a kérésnek eleget téve el is készítette a transsumptumot Nagy Lajos 1356. június 12-i okleveléről,⁷⁶ mely tudtul adja, hogy a király előtt személyesen megjelentek Endre fia: Pál, Alexander fia: Brakunch, Goizlaus fia: Petk és Tamás fia: Jorizlow, Prechina-i nemesek (sic! – *nobiles de Prechina*)⁷⁷ a Gyurse nemzetségből (*de genere Gyurse*) (!) kérve, hogy az uralkodó [IV.] Béla király Gora megyei öröklött földjeikre vonatkozó (*super facto terrarum eorum here[ditarum] in comitatu de Gora existencium*) privilégiumlevelét erősítse meg, amit Lajos király a kérést jogosnak találva, bárói és prelátsai tanácsára meg is tett, szóról szóra átírva IV. Béla oklevelét. Mivel ez utóbbi szövegét természetesen szintén tartalmazza a Lajos király privilégiumlevelének átíratát közlő zágrábi káptalani kiadvány, így tudjuk, hogy IV. Béla – eredetiben is fennmaradt⁷⁸ – többször említett, 1256. március 24-én kelt, a Bracon nemzetséget is szerepeltető okleveléről van szó.⁷⁹

Amennyiben ezeket az Anjou-kori okleveleket egybevetjük az 1240-es években Márk comes kapcsán említett adatokkal, arra a következtetésre juthatunk, hogy az 1244-

⁷² Azonosításukra: THALLÓCZY 1897. 56., ill. ENGEL 2001.

⁷³ DL 33915; CD IV. 227. sz.

⁷⁴ Vö. THALLÓCZY 1897. 59–61.

⁷⁵ DL 431 (A MOL-adatbázis – tévesen – 1356. 04. 09-i kelettel hozza az oklevelet.); CD XII. 296. sz.

⁷⁶ DL 431; CD XII. 269. sz.

⁷⁷ Nincs okunk kételkedni abban, hogy a zágrábi írnok pontosan írta át Lajos király oklevelét, ugyanakkor az eltérő *nobiles de Brochyna~Prechina* névalakok mögötti csoportot egyértelműen azonosítja Tamás fia: Jarozlow~Jorizlow és Goizlaus fia: Petk szereplése.

⁷⁸ DL 430; CD V. 540. sz.

⁷⁹ DL 431

ben „Brochina-i”-ként is említett Márk,⁸⁰ és a Bracon – ill. a „hat gorai” – nemzetségre vonatkozó birtokjogokat (is) tartalmazó XIII. századi oklevelet Lajos királlyal, majd a zágrábi káptalannal is átírató XIV. századi „Brochina-i nemesek” közötti kapcsolat aligha tekinthető véletlen egybeesésnek. Egyetlen szembetűnő momentum van csupán, ami visszatárhathat minket attól, hogy a XIII. századi Bracon nemet és a XIV. századi nemesek nemzetségét (illetve őseiket) minden további nélkül azonosítsuk egymással: ez utóbbiak „Brochyna nemzetségbeli”, ill. „Gyurse nembeli”-ként való szerepelése Nagy Lajos oklevelében, ill. a zágrábi káptalan kiadványában. Mivel az utóbbi névalakra az átírt 1356-os diplomán kívül más információval nem rendelkezünk,⁸¹ így ennek felbukkanására nem tudunk magyarázattal szolgálni, különösen, hogy – mint láttuk – a „Gyurse nembeliek” azonosnak tekinthetők a „Brochina nembeliek”-kel. Másfelől mind Márk comes, mind a XIV. századi – néhány más forrásból is ismert⁸² – nemesek kapcsán felbukkan *Brochina* neve, ami ismét visszautal minket a XIII. századi „hat gorai nemzetségre” vonatkozó forrásainkhoz. Amennyiben ti. az 1225-ben a „hat gorai nemzetség” egyik ismert tagja, a *Boina*-iként (*de Boina*) említett Pridizlaus⁸³ kapcsán – függetlenül attól, hogy az 1243-as zenggi vonatkozású oklevélben említett *Bonyanim* névalakkal való azonosítás valóban megáll-e vagy sem⁸⁴ – felvethető, hogy a „hat gorai nemzetségre” alkalmanként birtokok elhelyezkedése révén is utalhattak (egyébiránt mind Brochina, mind Bojna a Glina völgyébe, a gorai terület közepére lokalizálható⁸⁵), így ez a lehetőség éppenséggel a Bracon nemzetségre vonatkozó oklevelet 1356/57-ben átírató „brochinaiakra” is fennállhat.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az 1243. évi oklevélben szereplő Baboníc-okat, ill. a mellettük felvonuló *generatio*-k képviselőit – a kurrens horvát véleménnyel szemben – nem köthetjük minden további nélkül (testületileg) a „hat gorai nemzetséghez”. Ebben az oklevélben az 1225-ből ismert hat gorai *genus*-ból egyedül a Rata nemet tudjuk megnyugtatóan azonosítani, a Bonyanim nemzetség kapcsán ez már szerfelett kérdéses, míg a Bracon nemzetség tagja – amennyiben a *genus* azonosítását célzó fenti érvelés megáll – 1243-ban kifejezetten nem a Baboníc-ok ún. „nemzetségei”, hanem a „Gvozdon túli” (azaz szlavóniai) nemesek között került említésre. E társaság együttes szereplése persze korántsem a véletlen műve, hiszen mindannyian Gora területén (is) birtokoltak, és az is roppant valószínű, hogy e Száván-túli világi birtokosok rokoni kapcsolatokat is ápoltak egymással – noha ennek közelebbi megvilágítására forrásaink elégtelenek –, mindazonáltal Thallóczy Lajos érvei a Baboníc-ok eleit is felölelő, ősi „szlavón családközösség” azonosítására kevésbé tekinthetők elégségesnek. Úgy tűnik tehát, hogy a Baboníc-ok „valódi” gyökereit továbbra is másutt kell keresnünk.

⁸⁰ DL 33915; CD IV. 227. sz.

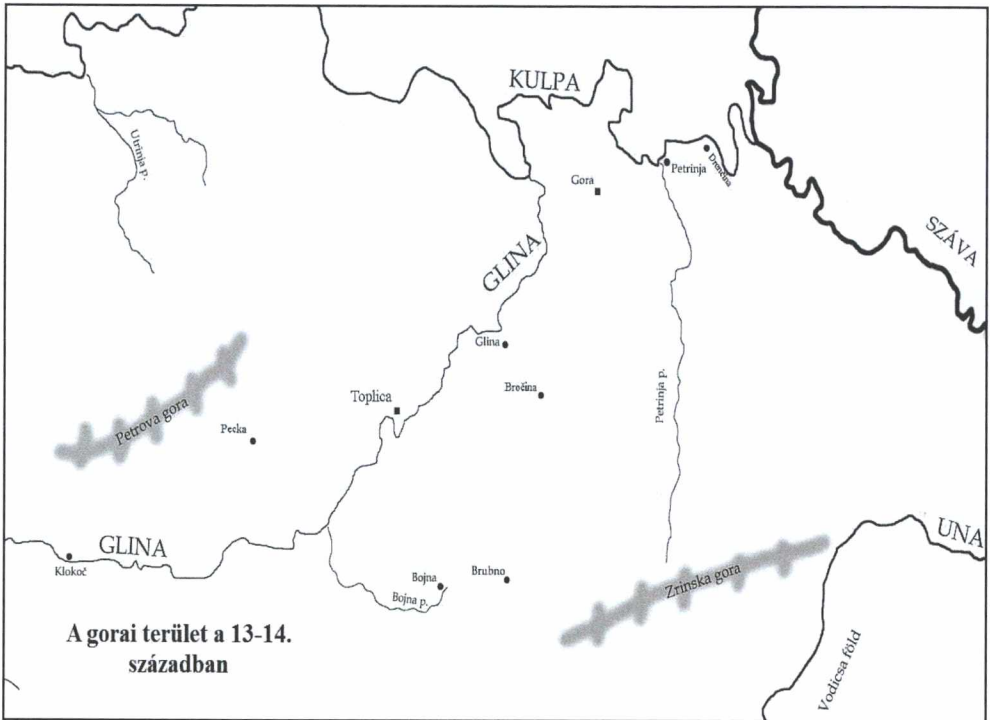
⁸¹ Vö. KARÁCSONYI 1900. 1111.

⁸² 1318. augusztus 21-i zágrábi káptalani oklevélben szerepel Cristan fia: Máté Brochina-i (*de Brochina*) nemes. CD VIII. 413. sz. 1322. október 6-án (Baboníc) János szlavón bán, iránta tanúsított hűségükért Saul fiait: Tamás és Chernel comes-eknek, Brochina-i (*de Brochina*) nemeseknek adományozza a Knesapola és Brochina közti Dolech birtokot. CD IX. 65. sz.

⁸³ CD III. 224. sz.

⁸⁴ KLAÍČ 1976. 346., vö. ANČIĆ 1996. 216., 237.

⁸⁵ ANČIĆ 1996. 211. Az 1327. február 11-én a Rathe nembeli (*de genere*) Miklós fia: Gemzina a Brumen várhoz közel fekvő *Wrhbulzete* nevű öröklött földjét adta el a zágrábi káptalan előtt. CD IX. 268.sz. A birtok határleírásában szereplő út, „*que tendit de Brumen versus Boynam*” – kiegészítve azzal, hogy Brumen valószínűleg azonos a későbbi Brubno-val (ANČIĆ 1996. 216.) – arra utal, hogy a „hat nemzetségből” biztosan ismertnek tekinthető Rata nem birtokai is a Glina és a Zrinska gora közti térségben feküdtek.

BIBLIOGRÁFIA

- ANČIĆ 1994. ANČIĆ, MLADEN: Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu. *Radovi. Zavod za hrvatsku povijest* 27 (1994) 29–42.
- ANČIĆ 1996. ANČIĆ, MLADEN: Vlastelinstvo hrvatskoga hercega u Gorskoj županiji. *Povijesni prilozi* 15 (1996) 201–240.
- CD/ SMIČ. SMIČIKLAS, TADIJA et al. (ed.): Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVIII. Zagreb 1904–1990.
- DL Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár.
- ENGEL 2001. Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis. (CD-ROM) Szerk. Engel Pál. Budapest 2001.
- FONT 1997. FONT MÁRTA: Megjegyzések a horvát-magyar perszonálunió középkori történetéhez. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katius László 70. születésnapjára*. Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Nagy Mariann. Pécs 1997. 11–25.
- GRGIN 1996. GRGIN, BORISLAV: Županije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. In: *Franko Mirošević (ured.): Hrvatske županije kroz stoljeća*. Zagreb 1996. 21–38.
- KARÁCSONYI 1900. KARÁCSONYI János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest 1900.
- KEKEZ 2008. KEKEZ, Hrvoje: Između dva kralja: plemićki rod Babonića u vrijeme promjene na ugarsko-hrvatskom prijestolju, od 1290. do 1309. godine. *Povijesni prilozi*, 35 (2008) 61–89.
- KLAIĆ 1976. KLAJČ, NADA: Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku. Zagreb 1976.
- KLAIĆ 1990. KLAJČ, NADA: Povijest Hrvata u srednjem vijeku. Zagreb 1990.
- KMTL Korai magyar történeti lexikon (9–14. század) Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest 1994.
- KRISTÓ 1979. KRISTÓ GYULA: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest 1979.
- KRISTÓ 1988. KRISTÓ GYULA: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988.
- KRISTÓ 2003. KRISTÓ GYULA: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged 2003.
- LAKATOS 1911. LAKATOS DÉNES: A topuskói ciszterci apátság története az Árpádok korában. Budapest 1911.
- LEVAK 2007. LEVAK, MAURIZIO: Od gradokmeta do plemenitog ili kmeta: Raspad sustava gradskih jobagiona u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. In: *Suzana Miljan – Marko Jerković (ured.): Izabrane teme iz hrvatske povijesti. Selected Themes in Croatian History. Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija Dies historiae 2004–2006*. Zagreb 2007. 123–140.
- MARGETIĆ 1983. MARGETIĆ, LUJO: Srednjovjekovno hrvatsko pravo – stvarana prava. Zagreb–Rijeka–Čakovec 1983.
- MEZ Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis saec. XII. et XIII. Ed.: Joannes Bapt. Tkalčić. I–II. Zagrabiae 1873–1874.
- MV Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375. Budapest, 2000. (Reprint)
- OSTOJIĆ OSTOJIĆ, IVAN: Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima. I–III. Split 1963–1965.
- PÓR 1894. PÓR ANTAL: Déli szláv történeti tanulmányok. *Századok* (1894) 21–39.,

- 135–145., 807–825.
- PESTY 1882. PESTY FRIGYES: A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. Budapest 1882.
- RA Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1. Ed. Szentpétery Emericus. Budapest 1923–1943.; II/2–4. Manuscriptis Emericus Szentpétery adhibitis et completis critice digessit Ivan Borsa. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Borsa Iván. Budapest 1961–1987.
- ŠUFFLAY 1906. ŠUFFLAY, MILAN: Iz arkiva ug. narodnog muzeja. *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*, VIII. (1906) 155–177., 213–234.
- SZEBERÉNYI 1999. SZEBERÉNYI GÁBOR: A zágrábi püspökség Szlavónia megszervezésében játszott szerepének egyházszerkezeti vonatkozásai. *Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei* 1. Szerk. Bebesi György. Szekszárd 1999. 39–51.
- SZEBERÉNYI 2001. SZEBERÉNYI GÁBOR: Birtokviszonyok és politikai játszmák. A zágrábi püspökség 12. századi birtokai. *A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei* 4. Szerk. Kolontári Attila. Szekszárd 2001. 109–132.
- SZENTPÉTERY 1917. SZENTPÉTERY IMRE: II. Endre király oklevelei a topuskói apátság részére. In: *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére*. Budapest 1917. 326–354.
- THALLÓCZY 1897. THALLÓCZY LAJOS: Tanúlmányok a Blagay-család történetéből. Adalék Szlavonia történetéhez. (Különnyomat a Blagay-család Oklevéltárából). Budapest 1897.
- THALLÓCZY 1897.B THALLÓCZY, LJUDEVIT: Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova. *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 1897. juli–septembar, 333–397.
- THALLÓCZY 1898. THALLÓCZY, LUDWIG VON: Die Geschichte der Grafen von Blagay. Wien 1898.
- WERTNER 1897. WERTNER MÓR: Az Árpádkori megyei tisztviselők. (Okirati kútfők nyomán). *Történelmi Tár* 1897. 439–486., 653–679. ill. 1898. 105–133.